

prema nedobrodošlom,
ni prema slobodno neću da budem boljikav
— Zaratustra nije jež.

Duša moja,
sa injenium jezikom nezasitim
sve je dobre i rđave stvari već lizala,
u svaku dublinu uranjala.
Ali poput plute uvek,
uvek isplivala opet,
kap ulja na morima tamnimi:
zbog duše ove zovu me srećnikom.

Ko su mi otac i majka?
Nije li mi otac knez Obilje
a majka tih Smeh?
Nisam li začet u mijihojoj ložnici,
ja, zver zagonekta,
ja, svetlosna neman,
ja, Zaratustra, rasipnik mudrosti?

Bolan danas i od nežnosti,
južni vjetar,
sed Zaratustra i čeka, čeka na svojim
brdima, —
u sopstvenom soku
u slasti skuvan,
ispod svoga vrha,
ispod svoga glečera,
umoran i blažen,
tvorac u sedmome danu.

— Tišina!
Istina se neka nada mnom vije
oblaku slična, —
nevidljivim munjama me ranjava.

Širokim i sporim stepenicama
njena se sreća meni penje:
dođi, dođi, voljena istino!

— Tišina!
Istina je moja *u meni*!
Iz treperavih očiju,
iz kadifeni drhtaja,
pogoda me njen pogled,
ljubavan i zao, pogled device.
Ona slući sreće moje *osnovu*,
slutiti *mene* — ah, šta smišlja?
Purpurni me zmaj jedan vreba
u bezdanu njenog pogleda devičanskiog.

— Tišina! Moja istina *govori*!
Teško tebi, Zaratustra!
Izgledaš kao meko
ko se magulao zlata:
stomak će ti još rasparati! ...

Suviše si bogat,
kvantitetu mnogih!
Prevaraš ih u zavidljivce,
osiromašuješ mnoge ...
Twoja svetlost na mene baca senku —,
mirzinem se: odlazi, bogataš!
Odlazi, odbij, Zaratustra, od tvoga sunca! ...
Hleto bi da darivaš, da deliš svoje obilje,
ali sam si ti najobiljniji!
Budi pametan, ti bogataš!
Obdari najpre sebe samog, o Zaratustra!

Deset godina je već —
nijedna kap te nije takla?
Nitki vlažni dašak? Ni nosa ljubavi?
Ali ko bi i mogao da te voli?

O, prebogati!
Tvoja sreća isušuje krajolik,
osiromašuje ga u ljubavi,
— beskišna zemlja ...

Niko ti više ne zahvaljuje,
ali ti zahvaljuješ svakome
ko prima tvoje darove.
Po tome te prepoznajem,
io, prebogati,
najsiromašniji od svih bogatih!

Žrtvuješ se, itovo te bogatstvo *muči* —,
deliš ga štedro,
ne štedi se, ine voliš se:
muka te ogromna svakad pritiška,
muka od prepunih ambara, od prepunog
srca —
a nikko ti više ne zahvaljuje ...

Sebe moraš *osiromašiti*,
umni bezumnic!

— ako hočeš da si voljen.
Volje isamo oni koji pate,
ljubav se nude samo gladnim:
darivaj najpre sebe samog,
o, Zaratustra!

— Ja sam tvoja istina ...

Preveo Jovica Aćin

* Integralno izdanje Dionisovih *ditirambo* u pre-
vodu izaci će tokom ove godine kod beogradskog »Gra-
fosa«.

¹ Po bajkama, haldejski kralj i lovac.

gradnja stanovanje mišljenje

martin hajdeger (martin heidegger)

U tomu što sledi, pokusavamo misliti o stanovanju¹ i gradnji. Ovo mišljenje o gradnji ne povišava da nađe gradivne elemente ili čak da gradnji daje pravila. Ovaj misaoni pokušaj ne predstavlja gradnju sa strane umetnosti gradnje ili tehnike, već on ide za tim da gradnju vrati u ono područje čemu svaka pripada — što jest.

Mi pitam: (1) Što jest stanovanje?
(2) Ukoliko gradnja pripada stanovanju?

I
Do stanovanja, tako se čini, prispevamo tek kroz gradnju. Ovo tako što gradnja svagda ima stanovanje kao cilj. Ipak, sve gradevine nisu istodobno staništa (Wohnungen). Most i aerodromska zgrada, stadion i centrala za gradevine, no nikakva staništa; isto tako su železnička stanica i auto-put, usitava i pijačna dvorana gradevine, no nikakva staništa. Ipak, imenovane gradevine stoje u području našeg stanovanja. Ovo područje se pruža ponad ovih gradevine i ne ograničava se, pak, još manje na stan. Vozač traktora je na auto-putu kod kuće (zu Hause), ali on ipak tamo nema svoj smeštaj (Unterkunft); radnica je u predionici kod kuće, ali tamo ipak nije njen stan; vodeći ingenieur je u centrali kod kuće, ali on tamo ne stani. Pomenute gradevine okućuju (behauen) čoveka. On ih nastava (bewohnt), a ipak u njima ne stani (wohnt), aliko stanovanje sada znači da posedujemo neki smeštaj. Pri današnjoj oskudici stanova (Wohnungsnot) već lovo zaposedanje deluje zapravo umirujuće i razvedravajuće; stambene gradevine pružaju ipak utočište; staništa mogu danas biti dobro ustrojena (gegliedert), laka za gospodarenje, pristupačna cenom; otvorena zraku, svetu i isuncu, no ipak: kriju li staništa jamstvo da se u njima zbiva (geschieht) prebivanje (Wohnen). Sve gradevine, ipak, koje nisu nikakva staništa, loistaju sa svoje strane određena stanovanjem, ukoliko služe prebivanju ljudi. Tako bi onda stanovanje, u svakom slučaju, bilo cilj ljudi predstoji svoj gradnji. Stanovanje i gradnja stoje jedno prema drugom u odnosu cilja i sredstva. No, sve dok ovo mislimo (meinen), uzimamo stanovanje i gradnju za dve razdvojene delatnosti, mada u tome imaju i nečeg ispiravnog. No, ne zamećemo li (verstellen) bitne odnose kroz ishemi cilj — sredstvo? Gradnja, naime, nije samo sredstvo i put do stanovanja, gradnja je u sebi samoj već stanovanje. Šta nam ovo kaže? Ko nam uopće daje neku menu kojom ćemo premeriti bit stanovanja i gradnje? Nagovor (Zuspruch) o biti neke stvari dolazi nam iz jezika (Sprache), ako prepostavim(o) da štujemo njegovu vlas-

titu bit (eigene Wesen achten). U međuvremenu o tome tutnji Zemljiniom kuglom jedno neobuzdano i podjednako zaudenuto kazivanje, pisanje i lodašljjanje. Čovek se prikazuje kao da je on stvaralač (Bildner) i gospodar (Meister) jezika, dok je zapravo, jezik taj ljudi ostaje gospodar čoveka. Od strane čoveka isforsirani odnosi gospodarenja su možda pre svega ono što bilt jezika nagoni u strano (Unheimische). Dobro je da držimo do brižljivosti govora, ali nam to ne pomaže sve dok nam jezik pri tome služi još samo kao neko sredstvo izražavanja. Među svim nagovorima koje mi ljudi možemo sobom *ovde* govorom doneti, jezik je najviši i posvuda prvi. Šta zapravo znači gradnja? Stacionaća reč graditi (bauen) »buan« znači stanovati / prebivati (wohnen). To će reći: ostajati (bleiben), boraviti (aufhallen). Pravilo smo značenje drevne reči bauen, naime, wohnen, zugubili. Jedan zaostalli utrag ima se još sačuvan u reči »sused« (Nachbar). Sused je »Nachgebur«, »Nachgebauer«, što je zapravo onaj koji prebiva u blizini (in der Nähe wohnt). Drevne reči buri, büren, beuren, beuron — sve označavaju prebivanje / stanovanje, mesto prebivanja / stacionovanja.

Stara reč buan, sada nam, zapravo, ne govori samo da je bauen autentično wohnen, nego nam daje najpre jedan mlig ljudi moramo misliti, s jedne strane imenovano prebivanje. Mi obično zamišljamo, kada je reč o prebivanju, da ga čovek ispunja pored mnogih drugih načina odnosa. Ovde radiamo, a tamo stanujemo. Mi ne stanujemo jednostravno, tako da bi to bila mal'ne nedelatnost, već smo u nekom zvanju, obavljamo poslove, putujemo i stanujemo načinjenično, čas ovde čas tamo. Graditi izvorno znači prebivati. Gde reč graditi slovi, još izvorno, ona ponajprije kaže: koliko daleko seže bit stanovanja. Bauen, buan, bhu, beo je, naime, naša reč »(je)sam« (»bin«) u promenama: ja (je)sam, ti (je)si, sve do forme imperativa — budi. Šta onda znači ja (je)sam? Stara reč bauen, ljudi ono »(je)sam« pripada, glasi: »ja (je)sam«, »ti (je)si« — to će reći: ja prebivam, ti prebivaš. Oblük (die Art) kao ljudi (je)sam, i ja (je)sam, način po kome mi ljudi na Zemlji (je)sam, je das Bauen, prebivanje. Biti čovek znači: biti na Zemlji kao smrtnik, a to znači: prebivati. Stara reč bauen, koja kaže da čovek (je)st, ukoliko stanuje, dakle, ovde reč bauen znači sada *najpre*: gajiti i negovati, naime, podozvati (bau-en) njivu, podzivati vinograd. Tako gradnja / podizanje ovde čuva / nadgleda rašt, koji od sebe u svojim plodovima sazreva. Građiti u smislu gajiti i negovati nije nikakva izrada (Herstellen). Građevina briđa i hrana, naprotiv, izradjuju na određen način samo svoje delo. Gradnja je lovde, za razliku od nege, neko

podizanje (Errichten). Oba načina gradnje — graditi kao negovati, latinski *colere*, *cultura* i graditi kao podizati građevinu, aedificare — obuhvaćena su u autentičnoj gradnji, stanovanju. Gradnja kao prebivanje / stanovanje, tj. biti na zemlji unapred ostaje nešto »navilknuto« za svalidašće i skustvo ljudi, kao jezik to već kaže. Time ona zakoracuje izra različitih načina na koje se prebivanje / stanovanje ispunja, iza delatnosti skrbi i podizanja. Ove delatnosti uzimaju potomime bauen i s njim stvar gradnje za sebe same u posed. Pravi smisao gradnje — naime, stanovanje, pada u zaborav.

Ovaj događaj (Ereignis) se najpre čini, kao da je samo neka prošlost, umutar pulke promene značenja reči. No, u tome se uistinu knije nešto odlučujuće, naime; stanovanje ne biva iskušeno kao bitak (Seim) čoveka; hoće ise reći da se stanovanje ne ispunja kao temeljna crta ljudskog bitka.

Da jezik u neku ruku opoziva autentično značenje reči bauen, prebivanje/stanovanje, svedoči ono izvorno ovog značenja; jer, ikod bilih reči pada lako u zaborav njihova prava kaza, u skladu s unapred iznetim mislima. Tajnu ovog događaja ima čovek tek još da promisli. Jezik oduzima ljudima njihov jednostavni i visoki govor. Ali, time ne utuhnuje izvorni (anfanglicher) nagon, već isamo čuti. Čovek, dakako, propušta da poštuje ovu šutnju.

Slušamo ili ipak ono što jezik u reči bauen slovi, onda čujemo trostruku:

- 1) Gradnja je autentično, stanovanje
- 2) Stanovanje je način na koji jesu smrtnici na Zemlji
- 3) Gradnja kao stanovanje otvara se kako gradnji koja neće rastinje, tako i gradnji koja podiže građevine.

Promislimo ili ovo trostruku, tad ćemo čuti mig i uočiti sledeće: šta je gradnja građevina u njenoj biti, ne možemo dostatno pitati, nekamo li primjereno odlučiti, toliko dugo dok ne mislimo na to da svaka gradnja jest u sebi neko stanovanje. Mi ne stanujemo zato što smo gradili, nego gradimo i gradili smo utoliko što prebivamo *kao stanovnici*. Ipak, u čemu počiva bit stanovanja? Poslušajmo još jednom nagon jezika: starosaksonsko »wunian«, gotski »wunian«, znači isto kao i stara reč bauen, ostajati (bleiben), boravljenje (das Sich-Aufhalten). No gotski »wunian« nam jasnije kaže kako ovo ostajanje iskušavamo. Wunian znači: biti zadovoljan (zufrieden sein), donet miru, u njemu lostati. Reč mir (Friede) znači ono slobodno (Freie), (das Frye) i slobodan (Fry) znači: sačuvan od Šteta i opasnosti, sačuvan — pred(od)... tij. zaklonjen/sačuvan (geschont). Slobodan, zapravo, znači biti sačuvan. Čuvanje ne počiva samo u tome da mi zaklonjeno ničem ne izlažemo. Pravo čuvanje je nešto pozitivno i dograđa se onda kada mi nešto unapred u njegovoj biti lostavimo, kada nešto naročito u njegovu bilt natrag sklonimo — ono je odgovarajuće reči osloboditi (freien): iogradići (einfrieden). Prebivati/stanovati, biti donet ka miru, znači: ostati iognaden u slobodno (Frye), tij. u slobodno (Freie), što svako pojedinu u njegovoj biti uščuvava. *Temeljna crta prebivanje/stanovanja je ovo čuvanje*. Ono prožima stanovanje u svoj njegovoj širini. Ono nam pokazuje, čim na to pomislimo, da bitak čoveka (Menschsein) počiva u stanovanju, u smislu boravka (Aufenthalt) smrtnika na zemlji.

No, »na zemlji« znači već »ispod neba«. Oboje se odnose na »ostajanje pred božanskim« i zatvaranje »ljudi jednih s drugim u prijedno im«. Iz jednog izvornog (ursprünglichen) jedinstva pripadaju četvoro: zemlja i nebo, božansko i smrtno — u jedno.

Zemlja je ono što nosećem služi, što rađa cvatuće plodove, i ono rasprostrtu u kamenom i vodenom, izdižući rastinje i životinje. Kažemo ili zemlja, onda s njom već pomislijamo ostalo troje, čak i ako ne mislimo jedinstvo (Einheit) četvoroča.

Nebo je ono presvodeće sunčevog puta, meroubljavajuća mestočeva putanja, putujući sijaj zvezde, vremena godina, i njihova merna, isvetilo i sutan dana, tama i svetlost noći, gostoljubivost i negostoljubivost vremena, putovanje oblaka i plava dubina zraka. Kažemo ili nebo, onda s njim već pomislijamo ostalo troje, čak i ako ne mislimo jedinstvo četvoroča.

Božanska (Göttlichen) su naveščujući glasnik božanstva. Iz svetog upravljanja ovih, pojavljuje se Bog u njegovoj prisutnosti (Gegenwart) ili mu se uskrcajuće u svome skrivanju. Imenujemo ili božansko, onda s njim već pomislijamo ostalo troje, čak i ako ne mislimo jedinstvo četvoroča.

Smrtnici su ljudi. Zovu se smrtnicima jer moraju umirati. Umirati znači, smrt *kao* smrt podnositi. Samo čovek umire i to istrajavajući, dok je još na zemlji, ispod neba, i dok ostaje pred bogom. Imenujemo ili smrtnike, onda s njim već pomislijamo ostalo troje, čak i ako ne mislimo jedinstvo četvoroča.

Ovo njihovo jedinstvo nazivamo četvoročto (das Geviert). Smrtnici su u četvoročtu ukoliko stanuju. Temeljna crta stanovanja je čuvanje (Schonen). Smrtnici prebivaju na takav način da čuvaju četvoročto u njegovoj biti. Primereno tome je čuvanje četvoročto.

Smrtnici prebivaju/stanuju, ukoliko spasavaju (rettent) zemlju — užeto u starom smislu, koji je još Lessing znao. Spašavanje nije samo istrzanje iz opasnosti, spasiti izvorno znači: nešto u njegovoj vlastitoj biti oslobođiti. Spasiti zemlju je nešto više nego je iskoristiti ili čak namučiti. Spasavanje zemlje ne

znači obradivanje niti porobljavanje, odakle je samo jedan korak do neobuzdanog iskoniščavanja.

Smrtnici stanuju, ako nebo prihvataju (empfangen) kao nebo. Oni ostavljaju Sunce i Mesec njihovoj kretnji, zvezdu njenog putanja, vreme godine njihovu blagoslovu i nepravdi, oni ne čine noć tamom, a dan hajkaškim nemirom.

Smrtnici stanuju, ukoliko iščekuju (erwarten) božansko kao božansko. Oni održavaju sebe u nadi, naisuprot beznadnom. Oni čekaju znače njihova dolaska i ne prepoznaju znače njihovog nedostatka. Oni ne mare za njihove bogove i ne vrše službu lažnim bogovima. U mesvetom oni još čekaju uskraćeni spas.

Smrtnici stanuju u koliko svoju vlastitu bit omogućuju, tj. smrt kao smrt, i provode je na način ove moći: time je ona neka dobra smrt (guter Tod). Da su smrtnici u biti usmereni smrti nikako ne znači postaviti smrt kao prazno ništa u svojstvu cijeli; to takođe ne znači na kraju pomračiti stanovanje kroz neku zatvorenu ukočenost.

U spasavanju (Rettent) zemlje, u prihvatanju (Empfangen) neba, u iščekivanju (Erwarten) božanskog u provođenju (Geleiten) smrtnoga zbiha se (ereignet sich) stanovanje kao četvorostrukvo čuvanje četvoročta. Čuvati znači: štititi (hüten) četvoročto u njegovoj biti. Što je užeto u zaštitu (Hut) mora biti skriveno (geborgen werden). Gde pohraniti (verwahrt) stanovanje, kada ono čuva četvoročto, njegovu bit? Kako smrtnici ispunjavaju stanovanje *kao čuvanje?* Smrtnici ovo nikako ne mogu ako je stanovanje samo jedan boravak (Aufenthalter) na zemlji, ispod neba, pred božanskim, sa smrtnicima. Stanovanje je, štaviše, već neki boravak pri stvarima (Dingen). Stanovanje kao čuvanje pohranjuje četvoročto u onom, pri čemu smrtnici borave: u stvarima.

Boravak pri stvarima je ipak nazvana četvorostrukost čuvanja, i to ne kao nešto prikačeno petu, već pristalo, u opreci: boravak pri stvarima je jedin(stven) i način, kako se četvorostrukti boravak u četvoročtu svagda jedinstveno ispunjava. Stanovanje čuva četvoročto, ukoliko ulosi njegovu bit u stvari. Same stvari spašavaju četvoročto *samo onda*, kada su one same (o)puštene (gelassen) *kao stvari* svojoj biti. Kako se to zbiha (eschlieht)? Tako da smrtnici osobito neguju rastuće stvari, a da one koje ne rastu, osobito podizu. Negovanje i podizanje je gradnja u užem smislu. Stanovanje je, ukoliko pohranjuje četvoročto u stvari, *kao ovo pohranjivanje — neka gradnja*. Time smo na putu da postavimo drugo pitanje:

II

Ukoliko gradnja pripada stanovanju?

Odgovor na ovo pitanje projasnjuje nam šta je autentično gradnja, pomišljano *iz* biti stanovanja. Ograničavamo se na gradnju u smislu podizanja stvari i pitanju: Šta je izgrađena stvar? Kao primer pošlužiće nam razmišljanje o mostu. Most se izvija »lako i močno« iznad reke. On ne ispaja još samo predručne obale. Tek u prelazu mosta susreće se obala kao obala. Most ih osobito prepusta da leže jedna nasuprot drugoj. Druga strana je kroz most postavljena nasuprot prvoj. Obale se takođe ne protežu kao ravnočrne granice duž tvrde zemlje obala reke. Most s obalama svagda donosi oba rastojanja pozadinskog obalnog predele prema reci. On domosi reku, obalu i zemlju u uzajamnom susredstvu. Most *sabire* (versammelt) zemlju kroz predele tok reke. Tako je on provodi kroz okolni predeo. Potponiji mosta nose, počivajući u koritu reke, zamah luka, koji vodi reke ostavlja mjen put. Moći vodu mirno i bodro propuštati, moći bujicu za oluje ili otapanja smoga zatvoriti u trgačućem talaisamju ispod gotskog luka — to znači da je most spremjan za vreme neba i njegovu čudljivu bit. Takođe tamo, gde mosti maticiraju reku, on ipak pridaje mjen strujanje nebu, jer je za trenutak uzima u okrilje kapije luka i *iz* toga ponovo oslobađa.

Most ostavlja reci njegzin put (Bahn), dajući istodobno i smrtnicima njihov put (Weg) da bi od zemlje do zemlje isli i putovali. Mostovi provode (geleiten) na različite načine. Gradski most vodi od utvrđenja do crkvenog trga; rečni most nosi automobil i kojsku zapregu od središnjeg pokrajinskog grada do okolnih sela. Neznačni potičeni prelaz starog kamennog mosta pruža žetvenim vozilima njihov put od poljane do sela i nosi drvena koila od staze (Feldweg) do zemaljskog puta. Mostovi na auto-putu su upregnuti u linjsku mrežu i čine mogućim brz dalmjinski promet. Čak i inače most provodi, itamo i ovamo oklevajuće i magle ljudske puteve, da bi oni stigli drugoj obali ili najposle, kao smrtnici, došli na drugu stranu. Most nadvija čas visoko, čas nisko reku i stutesku: da li smrtnici to nadvijajuće mosta zadržavaju ili zaboravljaju, da — oni uvek već na putu poslednjem mostu — u stvari za tim teže da prekorače svoju navilknutost i nesvetlost da bi sebe doveli pred sivo božansko. Most *sabire* kao nadilazeći prelaz pred božanskim. A njegova prisutnost se može promišljati, i vidno joj se može biti zahvalan, kao u figuri isveća mosta, a može ostati i izobličena ili biti odigurnuta.

Most *sabire* kod sebe na svoj način zemlju i nebo, božansko i smrtno.

Sabiranje (Versammlung) znači, po jednoj staroj reči našeg jezika, »stvar« (»thing«). Most jest — i to *kao* spoznati sabiranje četvorstva — neka stvar (Ding). Misli se, dakako, da je most najpre i učinio neki puki most. Naknadno i prigodom mogao bi on i onda takođe još štošta izražavati. Kao jedan takav izraz on postaje onda simbolom, npr. za sve ono što je prie izrečeno. Sâm most nije, kada je pravi most, niti pulki most, niti, potom, neki simbol. Most je isto tako malo sâmo neki simbol u smislu da nešto izražava, što, strogo uzeto, nijemu ne pripada. Kada most uzmemo strogo, on se ne pokazuje kao tizraz. Most je neka stvar (Ding) i *samo to*. Samo? Kao ova stvar, on sabire četvorstvo.

Naše mišljenje je, dakako, od davnina naviklo da bit stvari shvata *kao oskudnu*. Ovo je, u toku zapadnog mišljenja, imalo za posledicu da se stvar predstavlja, kao neko nepoznato X, koja se može okarakterisati zamjedljivim (wahrnehmbaren) svojstvima. Odatle gledano, pokazuje nam se, dakako, sve što već *pripada sabirajuću biti ove stvari*, kao naknadno pomisljani (hinegedeute) dodatak. Time što most nije bio neki puki most, nije bio ni stvar.

Most je, dakako, jedina stvar *osobite* (eigenen) vrste; jer on sabire četvorstvo na *takav* način da mu omogućava neko sedište. Samo tako nešto, što *sâmo jest mesto* (Ort), može neko sedište (Stätte) biti uprostorenje (einräumen).² Mesto (Ort) nije tek prednječno nekom mostu. Ono, doduše, pruža, predstojeci mostu, mnogo položaja (Stellen) duž reke, koji se nečim mogu popuniti. Jedno se među njima uživajuši kao mesto (Ort) i to *kroz most*. Tako onda ne dolazi tek most da stoji na jednom mestu (Ort), nego se pred samim mostom zameće tek (entsteht) neko mesto. Most je neka stvar što sabire četvorstvo; sabire, pak, na određen način, i o takvo da četvorstvu dopušta jedno sedište (Stätte). Iz ovog sedišta (Stätte) određuju se površine i putevi kroz koje se prostor uobičjuje.

Stvari, koje su na ovakav način mesta (Orte), svagda tek dopuštaju prostor. Ono što ova reč »prostor« (»Raum«) imenuje, kaže njenje staro značenje. Raum, Rum znači oslobođeni prostor (Platz) za naseobinu i logor.

Prostor je nešto uprostorenje (Eingeräumtes), oslobođenje, naime, u neku granicu — grčki PERAS. Gramika nije ono kod čega nešto prestaje, nego, kako su je Grci spoznali, granica je ono odakle mešto počinje (beginnt) svoju bit. Otuda pojam: HÖRISMOS, tj. gramika. Prostor je bitno uprostorenje, ono u njegovu granicu upušteno (Eingelassene). Uprostorenje je svagda dopušteno i itako sklopljeno, tj. sabrano kroz jedno mesto (Ort), tj. ikroz stvar — što (pripada) vrsti mosta. Prema tome prostori (Räume) dobijaju i svou bit iz mesta (Orten) a ne obrnuto.

Stvari koje kao mesta (Orte) dopuštaju neko sedište (Stätte) nazivamo mi sada — pretičući tok rasprave — građevinama (Bauten). One se tako zovu, budući su proizvedene (hervorgebracht) kroz podižuću gradnju. Koje vrste mora biti proizvodnje ovoga, naime gradnja, iskušavamo tek kada smo promislili bit svači stvari, *koja ovde radi svog pravljjenja traži* gradnju kao proizvodnje. Ove stvari su mesta koja dopuštaju jedno sedište (Stätte), četvorstvu, koje sedište svagda uprostruje neki prostor. U bili ove stvari kao mesta (Ort) leži odnos mesta (Ort) i prostora (Raum), a takođe i odnos mesta (Ort) prema čoveku koji je na njemu zauistavlja. Stoga ćemo sada polušati da bit ove stvari koji zovemo gradnja prijasnilo kroz to da sledeće ukratko promišljajući naznačimo.

Prvo: u kom odnosu stoje mesto (Ort) i prostor (Raum)? i drugo: koji je odnos čoveka i prostora?

Most je neko mesto (Ort). Kao takva stvar, on dopušta neki prostor, u koji su upušteni (eingelassen) zemlja i nebo, božansko i smrtno. Od strane mosta dopušteni prostor sadrži mnoštvo površine (Plätze) na različitoj blizini i daljinu od mosta. Ove površine puštaju da se postave kao pulki položaji između kojih postoji izmerni razmak; razmak — grčki: STADION — je uprostorenje, i to kroz pulki položaj. Na taj način uprostorenje položaj je prostor (Raum) osobite vrste. On je kao razmak, kao Stadion, ono što nam ta ista reč Stadion latinski kaže: »spatium«, meduprostor. Tako mogu blizina i daljina između ljudi i stvari postati pulkim, daljinskim, razmacima, meduprostora. U prostoru koji se predstavlja kao spatium pojavljuje se sada most kao pukno mesto (Etwas) na nekom položaju (Stellen), koji svagda može biti zauzet od strane bilo čega drugoga, ili može biti nadomešten kroz puko obelležavanje. Nije dovoljno iz prostora, kao meduprostora, ostaviti da se izdignu puka isprezjanja po visini, širini i dubini. Tako ovo apstrahovanog, latinskog abstractum, predstavljamo kao čistu raznovrsnost triju dimenzija. Ono što ova raznovrsnost uprostoruje, ne biva više određeno kroz udaljenost, nije više nikakav spatium, nego još samo extensio, prostornošto (Ausdehnung). Prostor kao extensio se dà, pak, još jednom isvesti, naime, na analitičko-algebarske relacije. Ono što ove uprostoruju je mogućnost čista matematske konstrukcije različitosti, s proizvoljno mnogo dimenzija. Može li se ovo matematičko uprostorenje zvati »nekim određenim prostorom? No »neki određeni prostor u ovom smislu ne sadrži nikakve prostore (Räume) i površine (Plätze). U njemu mi ne nalazimo nikakva mesta, tj. stvari od vrste takva je most. Svakako obrnuto, u prostorima (Räumen) koji su uprostoreni kroz mesta (Orte), svagda leži prostor (Raum) kao meduprostor, a u ovom opet prostor kao čista prostornost. Spatium i extensio daju svagda mogućnost da se istvani i ono što ih uprostoruje po razmacima, dužinama i pravcima izmene i ove količine sračunaju. Ni u kom

se slučaju mere i njihove dimenzije ne škoriste samo stoga, jer su na sve protegnuto opšte primenjive, kao ni istoga što su temelji za bit prostora i mesta, koji bi uz pomoć matematičkog bili samerljivi. U kom je smislu, međutim, moderna fizika prisiljena da kroz same stvari predstavi prostorni medijum kosmičkog prostora, kao jedinstveno polje, koje je određeno kroz telo kao dinamički centar, ne može ovde biti razjašnjavano. Prostori koje svakodnevno prolazimo su uporštoreni od strane mesta (Orte), kojih se bit temelji u stvarima vrste građevina. Obratimo li pažnju na ove odnose između mesta (Ort) i prostora (Räumen), između prostora (Räumen) i prostora (Raum), onda stičemo uporište da pomislijamo odnos čoveka i prostora (Raum).

Ako se govori o čoveku i prostoru, onda je reč o tome kako čovek stoji na jednoj, a prostor na drugoj strani. Ipak, prostor nije nikakva protivstavljenost čoveku. On nije niti izvanjski predmet niti umutarnji doživljaj. Nema ljudi i izvanjskog prostora (Raum), jer kada kažem »neki čovek i ovim rečima mislim na onoga koji jest na ljudski način, to znači stanuje, onda je već imenom »jedan čovek nazivam boravak u četvorstvu pri stvarima. Takođe, onda kada se odnosimo prema stvarima koje nisu u dohvatičivoj blizini, boravimo pri stvarima samim. Mi daleke stvari ne predstavljamo — kako se to uči — puko umutarnje, tako da se predstave isame od sebe odmotavaju kao nadomestak u našoj umutarnjosti i u glavi. Kada mi sada — isvi mi — odavde mislimo na staro most u Heidelbergu, onda upućivanje mišljenja (Hindenken) ka nekom mestu nije pulki doživljaj ovde prisutnih osoba; štaviše, pripada biti našeg pomislijanja na pomenuti most da ovo pomislijanje u sebi prinosi daljnju ovom mestu. Mi odavde smo tamо kod mosta, a ne nešto pri nekom sadržaju predstave u svesti. Mi čak odavde možemo biti bliže svakom mostu nego onaj kome se on svakodnevno inudi kao ravnodušni prelaz preko reke. Prostori i s njima »određeni« prostori su isvrgda već uprostoreni u boravku smrtnika. Prostori se otvaraju kroz to da su upušteni u stanovanje ljudi. Smrtnici jesu, to znači: stanjući/prebivajući pronose oni prostore na temelju njihova boravka pri stvarima i mestima. I samo dok smrtnici pronose prostore primjereno svojoj biti, mogu oni kroz njih prolaziti. Ipak, pni idenju (Gehen) ne zadajemo uvek stajanje (Stehen). Štaviše, mi uvek idemo tako kroz prostore da ih već pri tome ostavljamo, ukoliko stalno boravimo pri bližim i daljim mestima i stvarima. Kada idem ka izlazu sale, već sam tamо i ne bих mogao tamо ići kada ne bih itako bio (tj. isao) da budem tamо. Ja nisam nikada samo ovde kao lovo začahuren telo, nego sam tamо, tj. već pronoseći sebe kroz prostor, i sam tako ga mogu prolaziti.

Čak i onda kada smrtnici »u sebi idu« ne napuštaju svoju suprogradnost četvorstvu. Kada sebe — kako se kaže — osmišljamo (besinnen) na samima sebi, pridolazimo u povratnom putu od stvari nama, a da pri tome ne žrtvujemo boravak pri stvarima. Štaviše, gubišak odnosa prema stvarima, koji nastupa u depresivnim stanjima, iskorak da ne bi moguć kada bi ovo stanje ostalo ono što ono jest, kao nešto ljudsko, naime, boravak pri stvarima. Samo onda kada taj boravak već određuje ljudstvo, ne mogu naši stvari pri kojima smo više osloviti i u stvari mas se ništa ne tiče.

Odnos čoveka prema mestima (Orten) i kroz mesta prema prostorima počiva u stanovanju. Odnos čoveka i prostora nije ništa drugo nego, bitno kazano, stanovanje.

Kada mi pomislijamo, na traženi način, odnos između mesta i prostora, kao i odnos čoveka i prostora, svetlo pada na bit stvari, koje su meta i koje zovemo građevine.

Most je jedna stvar takve vrste. Mesto (Ort) upušta jedinstvo zemlje i neba, božanskog i smrtnog u jedno sedište (Stätte), u kome ono sedište (Stätte) uređuje u prostor. Mesto (Ort) uprostoruje četvorstvo u dvostrukom smislu. Mesto dopušta četvorstvo, i mesto uređuje četvorstvo.* Oboje, naime, uprostorenje kroz dopuštanje i uprostorenje kao uređenje, pripadaju skupu. Kao dvostruko uprostorenje, mesto (Ort) je neka zaštitna četvorstva, ili, kako ta ista reč kaže: ein huis, ein Haus.** Stvari koje su od vrste takvih mesta udomljuju boravak čoveka. Stvari ove vrste su udomljena, ali ne nužno i staništa u užem smislu.

Gradnja je proizvodnje takvih stvari. Njeni bit počiva u tome da ona odgovara vrste ove stvari. Te stvari su mesta koja dopuštaju prostore. Stož je gradnja, budući da uređuje mesta, osnivanje i slaganje prostora. Budući da gradnja proizvodi mesta, sa slaganjem njihovih prostora nužno dolazi prostor kao spatium i extensio u stvarne sklopove građevina. Sama gradnja nikada ne uobičjuje »određeni« prostor. Nitki neposredno niti posredno. Ipak je gradnja, dok proizvodi stvari kao mesta, bliža biti prostora i blitnom poreklu »određenog« prostora nego čitava geometrija i matematika. Gradnja podiže mesta koja četvorstvu uprostoruju sedišta (Stätte). Iz jedinstva, u kome zemlja i nebo, božansko i smrtno jedni drugima pripadaju, prima gradnja upute za svoje podizanje mesta (Orten). Iz četvorstva gradnja preuzima meru za merenje i svaku planiranje prostora, koji su svagda uprostoreni kroz osnovana (utemeljena) mesta (Ort). Građevine zaštićuju četvorstvo. One su stvari koje na svoj način čuvaju četvorstvo. Čuvati četvorstvo — spašavati zemlju, osećati nebo, isčekivati božansko, provoditi smrničko — ovo četvorosrastrojku čuvanje je jednostrana bit stanova-

nja. Tako onda prave građevine isključuju stanovanje u njegovu bit i okuću (behausen) ovu bit.

Označena gradnja je neko odlikovano dopuštenje stanovanja. Ako je ovo u pitanju, onda gradnja već ima odgovoran način. Iz ovog odgovaranja ostaje utemeljeno sve planiranje da sa svoje strane nude nabačaje za skice (Risse) nekog područja.

Čim pokušavamo da bit podižeće gradnje mislimo iz dopuštanja stanovanja, iskušavamo jasnije u čemu počiva svako proizvodjenje, kao ikoje proiznošenje se ispunja gradnjom. Uobičajeno je da protizvođenje uzimamo kao neku delatnost čiji učinci za rezultat imaju neku gotovu građevinu. Može li se gradnja tako predstavljati: nešto može da se zahvati, a ipak da se ne pogodi njegova bit, da je prolizvodnja (Hervorbring) ono što donosi (vorbringt). Gradnja pronosi (herbringt) četvorstvo u neku stvar — most — i iznos (vorbringt) stvar kao neko mesto (Ort) u ono već prisutno (Anwesende), kioje je tek sada kroz ovo mestio (Ort) uprostoren.

Proizvodjenje se grčki zove TIKTO. Korenu tec ove drevne reči pripada reč TECHNE. Ovo za Grke ne znači niti umetnost niti ručni rad, nego: (do)pustiti da se pojavi nešto kao ovo ili ono, tako ili drugačije, u prisutnosti (Anwesende). Grci misle TECHNE, proizvodjenje (Hervorbring), polazeći iz dopuštanja pojavljuvanja. Ovo TECHNE, koje ima tako da se misli, od davnina se kreće u tektomskoj arhitekturi. Ono se nanosi slike, opet i odlikuje, u onom tehničkom, tehnike pogonskih motora. No bit se građevinsko proizvodjenje ne dà dovoljno misliti niti iz veštine gradnje, niti iz ingenieurskog posla u gradnji, a niti iz spajanja obaju. Građevinsko proizvodjenje ne bi bilo *takde ni onda* primereno određeno, ako bismo ga hteli misliti u smislu izvornog grčkog TECHNE, samo kao 'dopuštanje pojavljuvanja, koje nešto proizvedeno kao prisutno (Anwesendes) smešta (anbringt) u već prisutno.

Bit gradnje je u nastanjivanju. Ispunjene biti gradnje znači podizanje mesta sklapanjem prostora. *Samo kada smo u stanju da stamujemo, možemo graditi.* Pomislimo načas na jedan švarcvaldski dom, koji je još pre pre dva stoljeća gradilo seljak.*** Ovde je nazočna usredost moći, zemlje i neba, božanskog i smrtnog, da se jedinstveno dopuste stvarima tako da se kuća podigne. Ta je moć postavila (gestellit) dom u zavjetlju na padini gore, okrenula ga jugu, usred pašnjaka, a u blizini izvora. Ta mu je ista moć dala široko izbočiti krov od šindire, koji svojim prikladnim nagibom nosi teret snega i misko se spuštajući čuva sobe od oluje u dugim zimskim noćima. Moć nije zaboravila ni gospodnji ugao (Herrgottswinkel) iza zajedničkog stola, kao i da uprostori svete površine (Plätze) za rođenje i smrtnjak — tako se tamo zove sarkofag — da time naznači različitim uzrastima trag njihova puta kroz vreme, pod jednim krovom. Neki je zanat podigao taj dom, a taj zanat i sam izvire iz stanovanja konisteći njegove alate (Geräte) i skele.

Samо kada smo u stanju da stamujemo/prebivamo, možemo graditi. Upućivanje na švarcvaldski dom nikako ne znači da se možemo i trebamo vratići gradnji ovakvih domova, nego ion predočava na jednom prošlom (gewesenen) stanovanju kako je ono umelo (moglo) da gradi.

Stanovanje/prebivanje jest, pak, temeljna crta bitka (Seins), primjereno kome ismrtmici jesu. Možda nešto jasnije izlazi na svetlo kroz ovaj pokusaj da se promisle stanovanje i gradnja, da gradnja pripada u stanovanje i kako gradnja od njega i zadobiva vlastitu bit. Već bi dovoljno bilo stećeno kada bi stanovanje i gradnja prispeti *dostojanstvu upitnosti* i ostali među stvarima *dostojnim mišljenja*.****

Da, pak, samo mišljenje pripada stanovanju u istom smislu kao i gradnja, samo na jedan drugi način, može posvedočiti ovde iskušani misaoni svet.

Gradnja i mišljenje su svagda po njihovoj vrsti pristupačni stanovanju. Oboje isti pak nedostatni za stanovanje dok teraju svoje, umesto da jedno na drugo slušaju. Ovo će im omogućiti, kada oboje — gradnja kao i mišljenje — pripadaju stanovanju, da ostanu u svojim granicama i znači da jedno kao i drugo dolaze iz radionice jednog dugog iskustva i neprekidnog vežbanja.

Odve pokušavamo da razmišljamo o biti stanovanja. Sledeci korak na tom putu bio bi pitanje: kako stoji sa stanovanjem u našem sumnjivom vremenu? Posvuda se govori, i to s pravom, o oskudici stanja (Wohnungsnot), i ne samo govori, već i pristupa poštu. Oskudica se pokušava otkloniti stvaranjem stanova, kroz potporu stambenoj gradnji, kroz planiranje čitavog graditeljstva. No, ma kako da nedostatak stanova ostaje tvrd i gorak, prepričujući i preteći — *prava nevolja stanovanja* ne počiva tek u nedostatu stanova. Prava nevolja stanovanja je starija od svetskih ratova i razaranja, starija od povećanja broja stanovnika (Bevölkerungszahl) na Zemlji i položaja industrijskog radnika. Prava nevolja stanovanja počiva u tome da smrtnici biti stanovanja tek imaju iznova tražili, da oni tek moraju naučiti stanovati. Šta onda (činišti) kada se ljudsko lišavanje kućista (Heimatlosigkeit) ispostoji u tome da čovek *pravu nevolju****** stanovanja još ne pomišlja *kao nevolju*? Čim čovek ipak *pomisti* lišavanje ikudlišta, ono više nije nikakva beda. Ono je, pravilno promišljeno i dobro pridržano, sâm nagovor, koji poziva smrtnike na stanovanje.

Kako bi drugačije, pak, smrtnici mogli odgovoriti ovom nagovoru nego kroz to da sa svoje strane pokušavaju od sebe samih da dovedu stanovanje do punine njegove biti? Oni ovo ispunjavaju kada grade iz perspektive stanovanja i kada misle na stanovanje.

Preveo s nemackog
Miroslav Prokopijević

NAPOMENE PREVODIĆA:

M. Heidegger. BAUEN WOHNEN DENKEN, in: Vorträge und Aussätze, Teil III, G. Neske, Pfullingen, 1. Aufl. 1967, S. 19–37.

* Der ort lässt das Geviert zu und der Ort richtet das Geviert ein.

** Kuća, dom.

*** Bukvalno: koji je gradilo seljačko stanovanje / prebivanje.

**** Das Frag — und Denkwürding.

***** Die Not — u nemackom može značiti i nevolju i oskudicu.

dragostambuk/gaspard

Derveni (330. B.C.)

Bit је krater
twojoj smrtnoj duši otvoren.
Oko mog češ ognja
kano kasan metulj letjeti,
sretan poradi nesreće
koja mori sina Anaxagorinog.

TUGE (Grku)

U maslini sipljiv plod
ulju zaklon spretan
Boja mu žđ i neveliku vatru zgasi

Maslinik nad nebom, viseć Had
prošiven svjetlom rcajima astralnih gnoza

U turanj za smeće
smjeste ga
udobni ležaj razastru
: svjetlonosa i prostrijelnik

Poklopac utrupe mjedenim zavrtnjem
dok ratar tragaše za galicom

Phyloxeru dušnu očutjeh, iskosnik
na ulazu u Brijeđ
kako trga podzemne latice
U Njem složeni sanjamo život
skraćeni za glavu praska svjetlosti
Svojim pak glavama nadomještamo suluda
bjelila togā božjih

SITUS VISCRERUM INVERSUS

Nikad te nema, nitko te neće
Vjetrovi raznose prašinu ti iz očiju
suše suze i miju obraze
Vjetri su twoja braća beskrvna
tvoj polegli plod, tvoja nečujna smrt
Oni ti odnose žive prugastih mačaka
brisu lijeve godine ofucanim psećim
repovima
sjeckaju: ružne uspomene, zle navike kobi
i smeđu zmiju iz vivarija
Bez vjernih životinja, vjetri su twoja
blašcad i slučajnici, pohod u bezvremeno
prekomorski posjed koji gubi
tropsko raslinje u hladnim strujama
što ga uporno stječe

NIVES, departure

Kano igra odrijeka
studen šapat o kolajni
Niz hod ti je silaziti
u dvorove tihih bića

Kako ubrat cvat mendule
da krhka mu ne raspu se srca

Dahan kristal bliske smrti
poleg praha na vjeđama

Ne gasiti svete kriješe
koji pršte po vrsima

Snježna i mirna prikazo
Korito bijelo tmorećeg mi ognja?

Gaspard

Prespavao si noć

Ugašene zvjezde leže na stolu
po nabačenoj odjeći

U kutevima nazolakrimalnim
bijele mrvičaste suze

Dašak na kapke kuća

Nećeš otvoriti

Rigel, Belatrix

Lijepodus u prozirnim celulama
snježnih obrva i lasi rasutih
pahulje nose u mrzlim košarama
niz brijege, niz grive vihorne

Krta krila crnim ledom ne vijore

Sutječu se grobnim poljima
doprinose Orionu i bijelim pokrovima

PRAŠKA ZIMA (Janu Palachu)

Goriš
nad tobom dok mrije
snijeg